

ΧΑΡΗ Ι. ΤΟΥΛΑ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ συγγραφὴ σωκρατικῶν ἀπολογιῶν εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καταστῆ ἓν εἶδος φιλολογικοῦ ἀγωνίσματος. Ἐκτὸς τῆς πασιγνώστου Ἀπολογίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς ὀλιγώτερον δοκίμου τοῦ Ξενοφῶντος, γνωρίζομεν καὶ τὴν ὑπαρξίν τῶν Ἀπολογιῶν τοῦ Λυσίου, τοῦ Θεοδόκευ μαθητοῦ τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Δημητρίου Φαληρέως, τοῦ στωϊκοῦ Θέωνος, τοῦ Πλουτάρχου καὶ τῆς μόνης διασωθείσης τοῦ Λιβανίου, συνταχθείσης 700 καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους¹. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔργα τῶν σωκρατικῶν πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀπολογητικά, ὡς οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι Κρίτων, Εὐθύφρων, Γοργίας, τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, ἰδίως τὸ 1ον καὶ 4ον βιβλίον, πιθανῶς δὲ καὶ πολλὰ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ Ἀντισθένης, Αἰσχίνου, Φαίδωνος καὶ ἄλλων σωκρατικῶν. Εἰς ταῦτα θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Βούσιρις τοῦ Ἰσοκράτους, παρὰ τὸ ὅτι κυρίως εἶναι ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ ρήτορος Πολυκράτους. Δὲν εἶναι γνωστὸν ποῖος ἤρχισε τὴν συγγραφὴν σωκρατικῶν Ἀπολογιῶν. Αὗται πάντως δὲν συμπίπτουν ἐντελῶς μετὰ τῶν σωκρατικῶν λόγων, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς ἄγνωστον τινά, Ἀλεξάμενον Τήϊον ἢ Στυρέα². Ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται νὰ προηγήθησαν καὶ ἄλλαι Ἀπολογίαι πρὸ τῶν δύο ἀρχαιότερων εἰς ἡμᾶς γνωστῶν, ἥτοι τῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς τοῦ Λυσίου. Ἡ ὑπαρξίς τοιούτων θὰ ἠδύνατο νὰ συναχθῇ καὶ ἐκ τῆς προφητείας τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀπολογίᾳ, ὅτι πολλοὶ θὰ ἐλέγξουν τοὺς δικαστὰς διὰ τὴν ἄδικον ἀπόφασίν των³. Διὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῆς Ἀπολογίας τοῦ Λυσίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης ὡς ἀπολογούμενος, δὲν δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν μετὰ τὸ 380 π.Χ., δηλαδὴ τῆς χρονολογίας τοῦ

1. Δημ. Φαλ. Fgm. 91-8 W., Σουΐδας, Θέων., Πλούτ. Ἡθ. 7, 477 κατάλ. Λαμπρ. 189., Ἀριστ. Ρητ. 2, 23, 1399a8.

2. Ἀριστ. Ποιητ. 1447a28 καὶ β10-2., π.Ποιητ. Fgm. 72 R.

3. Πλάτ. Ἀπολ. 398e., J. Humbert, Socr. Pet. Socr. 1967.

τελευταίου σωζομένου δικανικοῦ λόγου αὐτοῦ¹. Κατὰ τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας, ἡ Ἀπολογία αὕτη εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν ἀνασκευὴν τοῦ κατηγορητηρίου τοῦ Πολυκράτους ἐναντίον τοῦ Σωκράτους². Διὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ κατηγορητηρίου πρέπει νὰ κατέλθωμεν πιθανῶς μετὰ τὸ 386 π.Χ., ἤτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνύτου, εἰς τὸ στόμα τοῦ ὁποίου τίθεται³. Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπεφεύγετο κατὰ κανόνα ἡ ἀπόδοσις ὑποβολιμαίων λόγων εἰς ζῶντα πρόσωπα. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ J. B. Bury, καθ' ἣν ὁ ρήτωρ ἔγγραψε τὸ κατηγορητήριον κατὰ προτροπὴν τοῦ ζῶντος ἔτι Ἀνύτου, δὲν φαίνεται πιθανή⁴. Διότι τί θὰ ἡμπόδιζε τὸν πολιτικὸν νὰ τὴν δημοσιεύσῃ ὑπὸ τὸ ὄνομά του; Μεγαλύτεραν ὁμως σημασίαν ἔχει νὰ ἐντάξωμεν χρονολογικῶς τὴν Ἀπολογίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ παλαιότερα ἀντίληψις, ὅτι αὕτη συνετάχθη εὐθὺς μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους καὶ ὑπὸ τὴν ζωηρὰν εἰσέτι ἐντύπωσιν αὐτῆς, ἔχει ἐγκαταλειφθῇ πλέον ὑπὸ τῶν πλείστων νεωτέρων μελετητῶν. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἀπολογία δὲν εἶναι ἔργον ἐμφανίζον τὴν μορφήν ἐνὸς προχείρου αὐτοσχεδιασμοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀποδεικνύει μακρὰν προεργασίαν καὶ ἐπιμελῆ σύνθεσιν⁵. Ἄλλωστε καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα προφητεία τοῦ Σωκράτους ἀποδεικνύει ὅτι προηγήθησαν αὐτῆς καὶ ἄλλα ἀπολογητικὰ ἔργα, ἀσφαλῶς δὲ καὶ πολεμικά. Ἐνδεχομένως δὲ τὴν ἀντίκρουσιν ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἐκ τῶν τελευταίων ἀπέβλεπεν ἡ συγγραφὴ τῆς πλατωνικῆς Ἀπολογίας καὶ τῶν ἀπολογικῶν διαλόγων. Ἐκ τῶν διαλόγων, ὁ Φαίδων ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τὴν ὥριμον ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος, διότι οὗτος εἶχε διαμορφώσει πλέον τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρίαν του. Ἀλλὰ καὶ ὁ Γοργίας πιθανώτατα ἐγράφη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πλάτωνος ἐκ Σικελίας καὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν διαφαινομένων ἐπαφῶν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πυθαγορείων, τῆς γνώσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ τῆς σικελικῆς μαγερικῆς⁶. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Γοργίας εἶναι νεώτερος τοῦ κατηγορητηρίου τοῦ Πολυκράτους, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἐπιθέσεις ἐν αὐτῷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτικῶν, ἐναντίον τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως καὶ ἐκ μιᾶς παραλλαγῆς ὀρισμένων στίχων τοῦ Πινδάρου ἀπαντήσεως καὶ εἰς τὰ δύο ἔργα⁷. Ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν τοῦ Γοργίου E.A. Dodds, τοποθετεῖ τὴν συγ-

1. H. V. Gaertringen, Kl. PW, 1969 Λυσίας.

2. Σχ. Αἰλ. Ἀριστ. 3, 319 καὶ 480 D., R. Hirzel, Rh. Mus. 42, 239, 1887.

3. Λυσ. Σιτ. 22, 8.

4. O. Gigon, Sokr. Dicht. Gesch. 1947., J. B. Bury, Sel. Ess. 87, 1930.

5. A. Croiset, Plat. Apol. 1949 Budé.

6. Πλάτ. Γοργ. 505 δε, 518β., J. Geffcken, Herm. 65, 17, 1930.

7. Πλάτ. Γοργ. 453ε, 484β, 515δε, 516α-δ, 519α, 522β, 523 α-ε, 524α.

γραφὴν τοῦ περὶ τὸ 387 π.Χ.¹ Πιθανῶς ὁμως εἶναι κατὰ τι μεταγενεστέρα, διότι, ὡς ἐλέχθη, τὸ κατηγορητήριον τοῦ Πολυκράτους ἐκυκλοφόρησε μᾶλλον μετὰ τὸ 386 π.Χ., μὴ ἀποκλειομένου, κατὰ τὸν H. Leisegang, καὶ τοῦ ἔτους 383 π.Χ.²

Πότε ἀκριβῶς ἤρχισε τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Πλάτωνος ἀγνοοῦμεν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδεὶς πιστεῦει σήμερον, ὅτι ἤρχισε γράφων τοὺς πρώτους διαλόγους τοῦ ζῶντος ἔτι τοῦ Σωκράτους³. Τοῦτο πράγματι ἐπιστεύετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' ὀρθῶς ὁ γνωστὸς μελετητὴς τοῦ Πλάτωνος H. Maier τὸ χαρακτηρίζει ὡς τερατῶδες⁴. Τὰ ὀλίγα βιογραφικὰ στοιχεῖα τὰ ὅποια περιῆλθον εἰς ἡμᾶς περὶ τοῦ νέου Πλάτωνος, μᾶλλον συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ ὅ,τι ἤρχισεν ὀψίμως τὴν συγγραφὴν. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὴν παρουσίαν του κατὰ τὴν δίκην τοῦ Σωκράτους, ἐφ' ὅσον βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ συνήθους διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην λογοτεχνικοῦ τεχνάσματος. Οὕτω λ.χ. καὶ ὁ Ξενοφῶν ἰσχυρίζεται ὅτι ἦτο αὐτήκοος μάρτυς τῶν συζητήσεων τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ Συμποσίῳ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ Οἰκονομικῷ, καίτοι τοῦτο ἀποκλείεται ἐκ τῶν πραγμάτων⁵. Ὁ Πλάτων ὁμως δὲ παρευρίσκετο κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ διδασκάλου του, ἀποδίδει δὲ ὁ Φαίδων τὴν ἀπουσίαν του μᾶλλον (οἶμαι) εἰς ἀσθένειαν⁶. Πιθανώτερον ὁμως ἐπρόκειτο περὶ φυγῆς, διότι κατ' ἀξιόπιστον μαρτυρίαν τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἑρμοδώρου, οἱ σωκρατικοὶ μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους κατέφυγον εἰς Μέγαρα πλησίον τοῦ Εὐκλείδου⁷. Ὡς δικαιολογία δὲ τῆς φυγῆς τῶν ἀναφέρεται ὁ φόβος πρὸ τῆς σκληρότητος τῶν τυράννων, ὅπως ἀποκαλοῦνται οἱ τότε ἰσχύοντες δημοκράται. Ὁ Πλάτων μάλιστα εἶχε καὶ ἰδιαιτέρους λόγους νὰ τοὺς φοβηθῇ, διότι ἦτο στενὸς συγγενὴς δύο ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων, ἥτοι τοῦ Κριτίου καὶ τοῦ Χαρμίδου.

Πόσον διήρκεσεν ἡ διαμονὴ τοῦ Πλάτωνος εἰς Μέγαρα ἀγνοοῦμεν. Πάντως μετ' οὗ πολὺ ἐπεχείρησε μακρὸν ταξείδιον εἰς Κυρήνην καὶ Αἴγυπτον, ὡς λέγεται πρὸς ἐμπορίαν ἐλαίου. Καίτοι αἱ μαρτυρίαι περὶ τοῦ ταξιδίου τούτου προέρχονται ἐκ νεωτέρων συγγραφέων, δὲν ἀποκλείεται ἡ δυνατότης νὰ βασίζονται ἐπὶ ἀρχαιότερων ἀξιολύτων πηγῶν⁸. Ἐν

1. E. A. Dodds, Plat. Gorg. 1959.

2. H. Leisegang, RE, PW. 20β, 2342, 1950.

3. Διογ. Λαέρτ. 3, 35., Ἀθῆν. 11, 116, 507γ.

4. H. Maier, Sokr. 1913.

5. Πλάτ. Ἀπολ. 34α, 38β., Ξεν. Οἰκ. 4, 18., Συμπ. 1, 1.

6. Πλάτ. Φαίδ. 59β.

7. Διογ. Λαέρτ. 2, 106., 3, 6.

8. Κικ. De Fin. 5, 87., De Rep. 1, 16., Στράβ. 18, 1, 29. Διογ. Λαέρτ. 3, 8., Πλούτ. Σόλ. 2, 79ε.

πάση περιπτώσει, μετά την ἐπιστροφήν τοῦ Πλάτωνος εἰς Ἀθήνας, οὗτος κατ'ἀνάγκην θὰ ἔλαβε μέρος εἰς τὸν πολυετῆ Κορινθιακὸν πόλεμον (394-387 π.Χ.). Πράγματι δὲ ἡ συμμετοχὴ του εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἱππέως βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοξένου καὶ τοῦ Διογ. Λαερτίου¹. Συντόμως μετὰ ταῦτα ἡ καὶ διαρκοῦντος ἔτι τοῦ πολέμου ἡκολούθησε τὸ ταξείδιον καὶ ἡ διαμονὴ του ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του δέ, ὡς ἀναφέρεται, συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ πειρατῶν καὶ μετεφέρθη εἰς Αἴγιναν, ὅπου τὸν ἐξηγόρασεν ὁ Ἀννίκερις. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν βλέπομεν πῶς θὰ ἠδύνατο ὁ Πλάτων κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο νὰ εὕρῃ τὸν καιρὸν καὶ τὴν σχολὴν νὰ προγραμματίσῃ καὶ ἐν μέρει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μεγαλόπνοον συγγραφικὸν του ἔργον. Ἀκολουθοῦντες ἐπομένως τὴν πρόσφατον γνώμην τοῦ J. W. Luce φρονοῦμεν, ὅτι ἡ Ἀπολογία, ὁ Κρίτων, ὁ Εὐθύφρων καὶ ὁ Γοργίας συνετάχθησαν μετὰ τὴν ἱδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας (περὶ τὸ 387 π.Χ.)². Ἀντιθέτως νομίζομεν ὅτι ὁ G. Ryle ὑπερβαλλόντως καταβιβάζει τὴν χρονολογίαν συγγραφῆς τῶν ἀνωτέρω ἔργων μέχρι τοῦ 370 π.Χ., διότι θὰ ἦτο τότε δύσκολον νὰ συμπίεσωμεν τὸ τεράστιον συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Πλάτωνος εἰς τόσον βραχὺ χρονικὸν διάστημα³.

Σπουδαιότερον ὅμως εἶναι τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον ἡ Ἀπολογία ἐγράφη πρὸ ἢ μετὰ τὸ κατηγορητήριον τοῦ Πολυκράτους. Ἡ κυριωτέρα δυσκολία κατὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων προέρχεται ἐκ τοῦ ὅ,τι ταῦτα κατὰ κανόνα δὲν ἀναφέρουν τοὺς προηγηθέντας συγγραφεῖς. Οὕτω π.χ. ὁ Πολυκράτης οὐδόλως μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, μολονότι οὗτοι ἀνασκευάζουν τὰς κατηγορίας του. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα⁴ ἀορίστως ἀναφέρει ἓνα κατήγορον τοῦ Σωκράτους. Πιθανώτατα δι' αὐτοῦ ὑπονοεῖ τὸν Πολυκράτην, ὅπως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ C.G. Cobet γενικῶς πιστεύεται⁵. Τὸ κατηγορητήριον αὐτοῦ δύναται κατὰ μέγα μέρος νὰ ἀποκατασταθῇ ἐκ τῶν ἀνασκευῶν τοῦ Ξενοφῶντος, Ἰσοκράτους καὶ Λιβανίου. Ἡ ἀποκατάστασις πράγματι ἐπεχειρήθη παλαιότερον ὑπὸ τῶν Markovski καὶ Mesk, βραδύτερον δὲ καὶ τῶν J. Humbert καὶ A.H. Chroust⁶. Ὁ ρήτωρ κατηγορεῖ εἰς τὸν λίβελλόν

1. Ἀριστοξ. Fgm. 61 W., Διογ. Λαέρτ. 3, 8.

2. J. V. Luce, Amer. J. Phil. 85, 136, 1964.

3. G. Ryle, Plat. Progr. 1966.

4. Ξεν. Ἀπομν. 1, 2, 9 καὶ 12 καὶ 49 καὶ 56.

5. C. G. Cobet, Nov. Lect. 1858.

6. H. Markovsci, Bresl. Phil. Arch. 40, 5, 1910., J. Mesk, Wien. St. 32, 56, 1910., J. Humbert, Pol. Acus. et Gorg., Rev. Phil. 5, [20, 1931.,] A. H. Chroust, Xen. Polycr. Ind., Cl. Mediaev. 16, 1, 1955.

του τὸν Σωκράτην ὅτι ἐξοθεῖ τοὺς νέους εἰς λαιμαργίαν, ἀργίαν, ἀσέβειαν, πλεονεξίαν, ἀλαζονίαν, θρασύτητα, βιαιότητα, ἐπιорκίαν, κλοπὴν καὶ φιληδονίαν. Λέγει ἐπίσης ὅτι καθιστᾷ τοὺς νέους σοφωτέρους τῶν πατέρων αὐτῶν, ἐξ οὗ καὶ παρωθοῦνται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διατάξεως τοῦ νόμου, ἣτις ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς νὰ δεσμεύουν τοὺς γεννήτορας ἂν καταληφθοῦν ὑπὸ ἀνοίας. Ἐπιπροσθέτως ὁ Σωκράτης κατηγορεῖται ὡς ἠθικῶς ὑπεύθυνος δι' ὅλα τὰ δεινὰ τὰ ὅποια ὑπέστησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς πολιτικῆς τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ Κριτίου. Πιθανῶς ὁ φιλόσοφος κατηγορεῖται καὶ διὰ παιδευαστίαν, διότι ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ, ἀνεξήτει ἀποκλειστικῶς τὴν συναναστροφὴν τῶν νέων καὶ συνωμίλει κατὰ μόνας μετὰ τῶν ἑραστῶν. Τέλος ὁ Σωκράτης κατηγορεῖται ὡς διαστρέφον τὰ λεγόμενα τῶν ἀρχαίων ποιητῶν (Ὀμήρου, Ἡσιόδου, Θεόγνιδος, Πινδάρου) μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν νὰ ὑπονομεύῃ τὴν δημοκρατίαν¹.

Ἐν τούτοις οὐδεμία τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν ἀναιρεῖται ὑπὸ τῆς πλατωνικῆς Ἀπολογίας. Τοῦναντίον ὁ Πλάτων λέγει, ὅτι οἱ κατηγοροῦντες τὸν Σωκράτην ἐπὶ διαφορᾷ τῶν νέων δὲν καθορίζουν ποῖον ἦτο τὸ ἐπιληψίμον θέμα τὸ ὅποιον ἐδίδασκεν, ἀλλὰ τὸν κατηγοροῦν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων φιλοσόφων ὡς διδάσκοντα τὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὴν Γεωλογίαν². Ἐκ τούτου ὁμως συνάγεται, ὅτι ἡ Ἀπολογία ἔχει προηγηθῇ τοῦ κατηγορητηρίου. Ὁ Πολυκράτης μάλιστα δίδει καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν ἀνωτέρω ἰσχυρισμὸν τοῦ Πλάτωνος, δι' ἀπαριθμήσεως τῶν ἐπιληψίμων σημείων τῆς διδασκαλίας του. Διὰ τὸ ὅτι ἡ Ἀπολογία εἶναι προγενεστέρα τοῦ κατηγορητηρίου συμφωνοῦν καὶ οἱ A. Gercke, H. Markovski, H. Raeder, Th. Gomperz, J. Humbert κ.ἄ.³. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ γνώμη αὕτη ἐπικρατήσῃ, τότε ἡ σειρὰ ἐν τῇ χρονολογίᾳ τῆς συγγραφῆς τῶν ἀπολογητικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων περὶ τοῦ Σωκράτους θὰ ἡδύνατο νὰ καθορισθῇ ὡς ἑξῆς. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πλάτωνος ἐκ Σικελίας καὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας (387 π.Χ), οὗτος ἠθέλησε νὰ διακηρύξῃ τὴν ιδιότητά του ὡς τοῦ κατ'ἐξοχὴν διαδόχου τοῦ Σωκράτους δημοσιεύσας τὴν Ἀπολογία. Προσφιῶς ἐπομένως ὁ H. Maier τὴν ἐξακμήτισεν ὡς προκήρυξιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους⁴. Μετὰ τὸν ἐπελθόντα περὶ τὸ 386 π.Χ. θάνατον τοῦ Ἀνύτου, ὁ Πολυκράτης εἰς ἀπάντησιν τῆς Ἀπολογίας κυκλοφορεῖ τὸ κατηγορητήριόν του, θέτων αὐτὸ εἰς τὸ στόμα τοῦ

1. Λιβ. Ἀπολ. 114, 117.

2. Πλάτ. Ἀπολ. 236.

3. A. Gercke, Pl. Gorg. 1897., H. Raeder, Plat. Phil. Entw. 1905., H. Marcovski ὡς ἄνω., Th. Gomperz, Gr. Denk. 2, 1925.

4. H. Maier ὡς ἄνω.

ἀποθανόντος πολιτικοῦ. Ὀλίγον κατόπιν, ἴσως περὶ τὸ 385 π.Χ., ὁ Πλάτων ἀπαντᾷ εἰς τὸν ρήτορα διὰ τοῦ Γοργίου, ὅπου ἐπιρρίπτει ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων πολιτικῶν (Μιλτιάδου, Θεμιστοκλέους, Κίμωνος καὶ ἰδίως τοῦ Περικλέους) τὰς ἐναντίον τοῦ Σωκράτους κατηγορίας. Πότε ὅμως πρέπει νὰ ἐνταχθῇ χρονολογικῶς ἡ Ἀπολογία τοῦ Λυσίου; Δυστυχῶς, πλὴν τοῦ ὅτι ἐμφανίζει ὡς ὁμιλητὴν τὸ Σωκράτην καὶ ὅ,τι ἀνασκευάζει τὸν Πολυκράτην, ἐλάχιστα περὶ αὐτῆς εἶναι γνωστά. Πιθανῶς ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα ἐμπνέεται ἐκ τῆς Ἀπολογίας τοῦ Λυσίου, ἀλλὰ τοῦτο ἐλάχιστα βοηθεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν¹. Πάντως δὲν δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν πέραν τοῦ 380 π.Χ., ἤτοι τῆς χρονολογίας τοῦ τελευταίου δικαίου λόγου τοῦ Λυσίου.

Οἱ παλαιότεροι μελετηταὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὀλίγοι τῶν νεωτέρων, ἐπίστευον ὅτι ἡ πλατωνικὴ Ἀπολογία συντετάχθη εὐθὺς μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους. Δι' ὃ, κατ' αὐτούς, αὕτη ἀποδίδει ἐπακριβῶς τὰ λαβόντα χώραν κατὰ τὴν δίκην καὶ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου. Ἀποκλείουν δὲ παντελῶς τὴν δυνατότητα, ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο ποτὲ δυνατόν ἢ νὰ ἀπατηθῇ ἢ καὶ σκοπίμως νὰ ἀλλοιώσῃ τὰ γεγονότα δι' ἀπολογητικούς λόγους². Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναφερομένη παρουσία του κατὰ τὴν δίκην, ἀπετέλει ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς ἀξιοπιστίας τῆς Ἀπολογίας. Τὰ πράγματα ὅμως διαφέρουν, ἂν τυχὸν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ Ἀπολογία ἐκυκλοφόρησε δέκα ἢ καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ φιλοσόφου, καὶ ἂν μάλιστα εἶχον προηγηθῇ αὐτῆς καὶ ἄλλα ἀπολογητικὰ ἢ πολεμικὰ ἔργα, ὡς π.χ. ὑπὸ τῶν παλαιότερων σωκρατικῶν Ἀντισθένης, Εὐκλείδου, Αἰσχίνου κ.ο.κ.³. Ἐν ἡ περιπτώσει ὅμως ἡ Ἀπολογία συντετάχθη ὀψίμως, οὐδεὶς λόγος ὑφίσταται νὰ ἀναμένωμεν μεγαλύτεραν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀπαντήσεως εἰς ἄλλους πλατωνικούς διαλόγους, ὡς τὸν Λύσιον, Χαρμίδην, Μενέξενον, Γοργίαν, Μένωνα, Πρωταγόραν, Συμπόσιον κ.ο.κ.⁴. Καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ παρουσία τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ δίκῃ, δυνατόν νὰ ἀποτελῇ ἀπλοῦν λογοτεχνικὸν τέχνασμα πρὸς αὐξησιν τῆς ἀληθοφανείας, ὅπως ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, Ἀριστοτέλους, Κικέρωνος κ.ο.κ.⁵.

Ἡ πλατωνικὴ Ἀπολογία δὲν μνημονεύει τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια ἀνέπτυξαν οἱ κατήγοροι κατὰ τὴν δίκην. Ἡ διαφθορά τῶν νέων ὑπὸ τοῦ

1. Ξεν. Ἀπομν. 1, 2, 58-9. Αἰλ. Ἀριστ. Τεττ. 3, 480 D. 133. 16.

2. F. Schleiermacher, *Plat. Werke* 1805., Π. Βιζουκίδης, *Δίκη Σωκρ.* 1918., J. Burnet, *Gr. Philos.* 1924., A. E. Taylor, *Plato* 1929.

3. W. Schmid, *Gesch. Gr. Lit.* 3, 1940., O. Gigon, *Lex. Alt. Welt* 1957.

3. V. Ehrenberg, *Solon to Socr.* 1969.

5. O. Gigon, *Socr. ὡς ἄνθ.*

Σωκράτους ἀποδίδεται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἰς τὴν διδασκαλίαν ὑπ' αὐτοῦ τῆς Ἀστρονομίας καὶ τῆς Γεωλογίας. Πρὸ παντὸς ὅμως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ρητορικῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄδικος λόγος παρίσταται ὡς δίκαιος. Ἡ Ἀπολογία δηλαδὴ ἐπαναλαμβάνει τὰς παλαιὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοφάνους¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μέλητος εἰς τὰς ἀπαντήσεις του εἰς τὸν Σωκράτην, δὲν διασαφηνίζει κατὰ ποῖον τρόπον ἡ διδασκαλία του διέφθειρε τοὺς νέους². Ὡς φαίνεται λοιπόν, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Πλάτων ἔγραφε τὴν Ἀπολογία, δὲν εἶχεν ὁ ἴδιος γνῶσιν τῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα οἱ κατήγοροι εἶχον ἀναπτύξει ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Πάντως ἐκ τῶν ἀπαντήσεων τὰς ὁποίας ἀποδίδει ὁ Πλάτων εἰς τὸν Μέλητον, διαφαίνεται σαφῶς ἡ πρόθεσις του νὰ τὸν γελοιοποιήσῃ. Οὕτω λ.χ. εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Σωκράτους ποῖον θεωρεῖ ἀρμόδιον διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων, ὁ Μέλητος ἀναφέρει τοὺς δικαστὰς καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς Ἀθηναίους, ἐξαιρουμένου μόνον τοῦ φιλοσόφου. Εἰς τὴν παραπλανητικὴν ἐρώτησιν ἂν τὸν θεωρῇ ἄθεον, ὁ Μέλητος, ἀντὶ νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὸ κατηγορητήριον, ὅπου τοιαύτη κατηγορία δὲν περιέχεται, πίπτει εἰς τὴν παγίδα ἀποδεχόμενος τὴν ἁθείαν τοῦ φιλοσόφου. Ἡ ἀνασκευή κατόπιν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους (ἢ τοῦ Πλάτωνος) εἶναι εὐχερὴς, δι' ἐπικλήσεως τοῦ δευτέρου ἄρθρου τῆς καταγγελίας, τὸ ὁποῖον τὸν ἐγκαλεῖ ἐπὶ εἰσαγωγῇ νέων θεῶν.

Ἡδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐξεφράσθησαν ἀμφιβολίαι κατὰ πόσον ἡ πλατωνικὴ Ἀπολογία, λόγῳ καὶ τῆς ἰδιομορφίας αὐτῆς, ἐξεφωνήθη ποτὲ ἐνώπιον δικαστηρίου. Ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασεὺς λέγει περὶ αὐτῆς, «δικαστηρίου μὲν ἢ ἀγορᾶς οὐδὲ θύρας ἰδών»³. Ὁ δὲ ψευδο-Διονύσιος συνοψίζει, «Ἀθηναίων κατηγορία... Σωκράτους ἐγκώμιον,.. παράγγελμα ὁποῖον δεῖ εἶναι τὸν φιλόσοφον»⁴. Ὁ ρήτωρ Αἴλιος Ἀριστείδης γράφει, «οὐκ εἶπε τούτους τοὺς λόγους Σωκράτης αὐτός,.. ἕτερος δὲ ὁμότιμος εἶρηκεν ὡς ἐκεῖν' προσήκοντα»⁵. Ἐπομένως ἡ γνώμη τοῦ M. Schanz, καθ' ἣν ἡ Ἀπολογία εἶναι μία ἐλευθέρη σύλληψις τοῦ Πλάτωνος, εἶναι πολὺ ἀρχαιότερα αὐτοῦ⁶. Μεταξὺ ἄλλων, περιέργως εἶναι ἡ προσφώνησις τῶν δικαστῶν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διὰ τοῦ «ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι», 40κις μάλιστα, ἀντὶ τοῦ καθιερωμένου τύπου «ὦ ἄνδρες δικασταί»⁷. Τοῦ-

1. Πλάτ. Ἀπολ. 24-8.

2. Πλάτ. Ἀπολ. 24ε-25α.

3. Διον. Ἀλικ., Δημ. Λεκτ. 23, 1026.

4. Ψευδ. Διον. Τεχν. Ρητ. 8,8.

5. Αἴλ. Ἀριστ. 49, 384, 10-5.

6. M. Schanz, Plat. Apol. 1893.

7. Πλάτ. Ἀπολ. 17α-γ, 18α, γ, ε κλπ.

το όμως αποδεικνύει, ότι ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ἀπευθύνεται ὁ Σωκράτης πρὸς τοὺς δικαστὰς, ἀλλ' ὁ ἀπολογητὴς τοῦ Πλάτων πρὸς ὅλους τοὺς Ἀθηναίους. Εὐστόχως ὅθεν ὁ Η. Maier ἐχαρκτηρίσει τὴν Ἀπολογία ὡς προκήρυξιν. Ἐν γένει δὲ ὁ Σωκράτης προσπαθεῖ κυρίως νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐνήργει κατὰ θεῖαν ἐντολήν, ὀλιγώτερον δὲ φροντίζει νὰ ἀνασκεύασῃ τὰς ἐναντίον τοῦ κατηγορίας. Ὡς ἰσχυρίζεται, τὴν ἐντολήν ταύτην ἔλαβε διὰ τοῦ γνωστοῦ Δελφικοῦ χρησμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκαλεῖται «ἀνδρῶν δ' ἀπάντων σοφώτατος Σωκράτης»¹. Πλὴν ὅμως τούτου, ὁ Θεὸς ἐξεδήλωσε τὰς ἐπιθυμίας τοῦ διὰ μαντείων καὶ ὁραμάτων, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ φιλόσοφος ὤφειλε νὰ φροντίξῃ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς τῶν συμπολιτῶν τοῦ². Συνεπῶς οἱ Ἀθηναῖοι καταδικάζοντες αὐτόν, ὅχι μόνον βλάπτουν τοὺς ἑαυτοὺς των, ἀλλὰ καὶ ἁμαρτάνουν ἐναντι τοῦ θεοῦ, παρὰ τοῦ ὁποίου τοὺς εἶχεν ἀποσταλῇ ἐν εἰδὲι δώρου³. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Σωκράτης προτιμᾷ τὸν θάνατον ἀντὶ νὰ ἀπειθήσῃ εἰς τὴν θεῖαν ἐντολήν. Δι' ὃ καὶ προειδοποιεῖ, ὅτι δὲν θὰ ὑπακούσῃ εἰς τυχὸν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου ἀπαγορεύουσαν εἰς αὐτόν νὰ διδάσκῃ⁴.

Τὰ ἀνωτέρω φαίνονται ἀπίθανα, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἀποδίδονται εἰς ἀπολογούμενον τελούντα ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς εἰς θάνατον καταδίκης. Ὑπάρχει ὅμως καὶ πλήθος ἄλλων ἀπιθανοτήτων ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνισχύεται ἡ γνώμη, ὅτι αὕτη οὐδέποτε ἐξεφωνήθη εἰς τὸ δικαστήριον. Ὡς εἶναι γνωστόν, οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ λογογράφοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτερον ἀκριβολόγοι τῶν συγχρόνων. Οὐδεὶς λ.χ. σύγχρονος ἱστορικὸς θὰ αὐτοσχεδίαζε τοὺς λόγους τῶν κορυφαίων πολιτικῶν ἢ στρατηγῶν, ὅπως συνηθίζεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφώντος κ.ο.κ. Πλήθος ὑποβολιμαίων λόγων ἐκυκλοφόρει τότε, ὡς τὸ κατηγορητήριον τοῦ Πολυκράτους μὲ ὁμιλητὴν τὸν Ἄνυτον καὶ ἡ Ἀπολογία τοῦ Λυσίου μὲ ἀπολογούμενον τὸν Σωκράτην. Ὡς φαίνεται, οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι οἱ ὑποβολιμαῖοι αὐτοὶ λόγοι ἦσαν οἱ μόνοι ἀρμόζοντες διὰ τὸν ἐκάστοτε εἰσαγόμενον ὡς ὁμιλητὴν. Τοῦτο δὲ ἰσχύει καὶ δι' ἄλλας Ἀπολογίας τοῦ Σωκράτους, ὡς τὴν τοῦ Ξενοφώντος, τοῦ Θεοδέκτου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Λιβανίου κλπ.

Αἱ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῆς πλατωνικῆς Ἀπολογίας ἐνισχύονται, ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι εἶχεν ὡς πρότυπον τὴν Ἀπολογία τοῦ Παλαμήδους τὴν συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Γοργίου (περὶ τὸ 410 π.Χ.).

1. Πλάτ. Ἀπολ. 21α.

2. Πλάτ. Ἀπολ. 33γ.

3. Πλάτ. Ἀπολ. 30ε.

4. Πλάτ. Ἀπολ. 29γ., Γοργ. 521 γδ.

Ἡ διαπίστωσις ἐγένετο ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Th. Gomperz¹, ἐπεβεβαιώθη δὲ κατόπιν ὑπὸ τῶν J. Morr, G. Calogero καὶ J. A. Coulter². Ἡ Παλαμήδους Ἀπολογία, πλὴν τοῦ Προλόγου (κ.1-5) καὶ τοῦ Ἐπιλόγου (κ. 37), διαίρεται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον (κ. 6-27) ἀνασκευάζεται ἡ κατηγορία, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον προσφωνοῦνται οἱ δικασταὶ (κ. 28-36). Ἐν τῷ Προλόγῳ λέγεται διὰ τὸν θάνατον, ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι μοιραῖος, ἐπομένως σημασίαν ἔχει νὰ μὴ ἐπέλθῃ κατὰ τρόπον ἀτιμωτικόν. Ὅμοιοι σκέψεις ἐκτίθενται καὶ ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀπολογίᾳ³. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ προηγουμένου ἀνεπιλήπτου βίου ἀπαντᾷ ὑπὸ τὴν ἰδίαν σχεδὸν μορφήν ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τοῦ Παλαμήδους «ὡς ἀληθῆ λέγω μάρτυρα πιστὸν παρέξομαι τὸν παροιχόμενον βίον», καὶ ἐν τῇ πλατωνικῇ «ἵκανόν γάρ οἶμαι ἐγὼ παρέχομαι τὸν μάρτυρα ὡς ἀληθῆ λέγω τὴν πενίαν»⁴. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς Ἀπολογίας ὁ κατηγορούμενος ἀπευθύνει ἐρωτήσεις εἰς τὸν κατηγοροῦν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ τὸν ἀποδείξῃ ἀντιφάσκοντα. Οὕτω λ.χ. ὁ Παλαμήδης κατηγορεῖ τὸν Ὀδυσσεά ὡς ἀποκαλοῦντα αὐτὸν συγχρόνως σοφὸν καὶ ἀνόητον, «εἰ μὲν οὖν εἰμὶ σοφός, οὐχ ἤμαρτον. εἰ δ' ἤμαρτον, οὐ σοφός εἰμι. οὐκοῦν δι' ἀμφοτέρων ἂν εἴης ψευδής». Ὁ Σωκράτης λέγει εἰς τὸν Μέλητον, «ἀλλ' εἰ οὐ διαφθείρω ἢ εἰ διαφθείρω ἄκων, ὥστε σύ γε κατ' ἀμφοτέρα ψεύδῃ»⁵. Τὸ αἷτιον τῆς διώξεως τοῦ Παλαμήδους καὶ τοῦ Σωκράτους ὑπῆρξεν ὁ φθόνος⁶. Τόσον ὁ Παλαμήδης, ὅσον καὶ ὁ Σωκράτης, ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι σοφοὶ καὶ εὐεργέται⁷. Ὁ Παλαμήδης λέγει «χρήματα μέτρια κέκτημαι», ἀντιστοίχως δὲ ὁ Σωκράτης προβάλλει τὴν πενίαν του⁸. Ὁ Παλαμήδης τονίζει «βίος δὲ οὐ βιωτὸς πίστεως ἐστερημένος». Ὅμοίως καὶ ὁ Σωκράτης «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπων»⁹. Ὁ Παλαμήδης ποιεῖται ἐκκλησίαν πρὸς τοὺς δικαστάς νὰ μὴ ἀδικηθῇ «οὐθ' ὑπὸ νεωτέρων, οὐθ' ὑπὸ πρεσβυτέρων». Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ ὁ Σωκράτης «εἴτε νεώτερος, εἴτε πρεσβύτερος, .. καὶ νεωτέρῳ καὶ πρεσβυτέρῳ, καὶ νεωτέρους καὶ πρεσβυτέρους»¹⁰. Ὁ Παλαμήδης διαβεβαιώ-

1. Th. Gomperz, *Soph. Rhet.* 1912.

2. J. Morr, *Enst. Plat. Apol.* 1929., G. Calogero, *J. Hell. St.* 77, 12, 1957., J. A. Coulter, *Harv. St. Cl. Phil.* 68, 269, 1964.

3. Πλάτ. Ἀπολ. 34ε, 38α, 39β.

4. Γοργ. Γ αλ. 15., Πλάτ. Ἀπολ. 31γ.

5. Γοργ. Παλ. 26., Πλάτ. Ἀπολ. 25ε.

6. Γοργ. Παλ. 3., Πλάτ. Ἀπολ. 28α.

7. Γοργ. Παλ. 25 καὶ 30., Πλάτ. Ἀπολ. 18β, 36γ.

8. Γοργ. Παλ. 15., Πλάτ. Ἀπολ. 31γ.

9. Γοργ. Παλ. 21, Πλάτ. Ἀπολ. 38α.

10. Γοργ. Παλ. 32., Πλάτ. Ἀπολ. 33α, 30α.

νει ότι υπήρξε «τοῖς εὐτυχοῦσιν οὐ φθονερός, τῶν δυστυχοῦντων οἰκτίρμων». Ὁμοίως καὶ ὁ Σωκράτης λέγει «πλουσίῳ καὶ πένητι παρέχω ἑμαυτὸν ἐρωτᾶν»¹. Ὁ Παλαμήδης προσφωνεῖ τοὺς δικαστὰς «ὑμᾶς δὲ χρὴ .. μὴδὲ τὸν ὀλίγον χρόνον τοῦ μακροῦ σοφώτερον ἡγεῖσθαι κριτὴν, μὴδὲ τὴν διαβολήν». Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ Σωκράτης «ἐξελέσθαι τὴν διαβολήν, ἣν ὑμεῖς ἐν πολλῷ χρόνῳ ἔσχετε ταύτην ἐν οὕτως ὀλίγῳ χρόνῳ»². Ὁ Παλαμήδης ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἀδικήσαντας δικαστὰς τοὺς προειδοποιεῖ, ὅτι «καὶ τὴν αἰτίαν ἅπασιν ὑμεῖς ἔξετε τῆς ἀδικίας, ... ἀπεκτονότες ἄνδρα». Οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης «ὄνομα ἔξετε καὶ αἰτίαν, ... ὥς Σωκράτην ἀπεκτόνατε»³. Ὁ Παλαμήδης ἀναγγέλει εἰς τοὺς δικαστὰς, ὅτι δὲν θὰ χρησιμοποίησιν δάκρυα καὶ παρακλήσεις ὅπως τοὺς συγκινήσῃ, ἀλλὰ θὰ ἐκθέσῃ μόνον τὸ ἀληθές. Τὰ ἴδια περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Σωκράτης⁴. Ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀναμένει νὰ συναντηθῇ εἰς τὸν Ἄδην μετὰ τοῦ Παλαμήδους. Ὁ Πλάτων ὑπαινίσσεται πιθανῶς τὸν Παλαμήδην τοῦ Γοργίου καὶ οὐχὶ τὸν ἥρωα τοῦ ὁμωνύμου δράματος τοῦ Εὐριπίδου, τὸ ὁποῖον ἀνεβιβάσθη 5 ἔτη πρὸ τῆς Ἀπολογίας τοῦ ἥρωος (415 π.Χ.). Ὑπάρχουν καὶ παραλληλισμοὶ τινες μεταξὺ τῆς ὡς ἄνω Ἀπολογίας καὶ τοῦ διαλόγου Γοργίας, διὰ τοὺς ὁποίους παραπέμπομεν εἰς τὸν G. Calogero. Ὡς ἀποδεικνύεται πάντως ἐκ τῶν προλεχθέντων, ἡ ὁμοιότης τῶν δύο Ἀπολογιῶν δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰς γενικότητας, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ἐνὸς κοινοῦ προτύπου, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας. Ὡς ἐν τούτῳ ἡ ἐξάρτησις τῆς πλατωνικῆς Ἀπολογίας ἐκ τοῦ Γοργίου φαίνεται ἐξηκριβωμένη.

Ἐκ τοῦ ὅτι ὁμως ἡ πλατωνικὴ Ἀπολογία εἶναι μίμησις ἐνὸς ἢ περισσοτέρων προτύπων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀπολογητικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπιθανοτήτων τὰς ὁποίας περιέχει, τινὰς τῶν ὁποίων ἀνεφέραμεν ἥδη. Μεταξὺ τούτων εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης, ἐνῶ ἀποκρούει τὴν ἀθεΐαν του, διὰ τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις δὲν κατηγορεῖται, παραλείπει ἐξ ἀντιθέτου νὰ ἀποδείξῃ τὴν εὐσεβειάν του πρὸς τοὺς πολιούχους θεοὺς. Οὕτε ἐπίσης ἀναιρεῖ τὴν κατηγορίαν περὶ τῆς εἰσαγωγῆς καινῶν δαιμονίων, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τὰ συνταυτίσῃ μετὰ τοῦ προδήλως ἀσχέτου προσωπικοῦ δαιμονίου του. Ἐμνημονεύσαμεν ἥδη τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Σωκράτους, ὅτι ἐδίδασκε κατὰ θεῖαν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβε διὰ τοῦ δελφικοῦ χρησμοῦ. Ἀκατανόητον

1. Γοργ. Παλ. 32., Πλάτ. Ἀπολ. 33β.

2. Γοργ. Παλ. 34., Πλάτ. Ἀπολ. 19α.

3. Γοργ. Παλ. 36., Πλάτ. Ἀπολ. 38γ.

4. Γοργ. Παλ. 33., Πλάτ. Ἀπολ. 33γ-34γ, 38δε.

ὅμως εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἦτο πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν του ὅπως μὴ τὸν παραβῇ, ἠθέλησεν ἐν τούτοις προηγουμένως νὰ τὸν ἐλέγξῃ δι' ἐρωτηματολογίου, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τοὺς πολιτικούς, τοὺς ποιητάς καὶ τοὺς χειροτέχνας¹. Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος διδομένη διατύπωσις τοῦ χρησμοῦ διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τῆς πλατωνικῆς².

Ἦδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος διευτώθησαν ἀμφιβολίαι διὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ χρησμοῦ. Ὁ Κωλώτης τὸν ἀποκαλεῖ σοφιστικὸν καὶ φορτικὸν διήγημα³. Ὁ Ἡρόδικος δὲν βλέπει τὸν λόγον, διατὶ ὁ Χαιρεφῶν νὰ ἐνοχλήσῃ τὸν θεὸν διὰ μιᾶς τόσον ἀνοήτου ἐρωτήσεως⁴. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων πολλοὶ ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξίν του, ὡς οἱ M. Schanz, K. Joel, J. Geffcken, W. Nestle κ.ἄ.⁵. Ὡς φαίνεται, καὶ αὐτοὶ οἱ δικασταὶ ἠγνόουν τὴν ὑπαρξίν του, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἡμάρτανον πρὸς τὸν θεὸν καταδικάζοντες τὸν ἀπεσταλμένον του εἰς θάνατον⁶. Ἐν γένει δέ, ὀλίγον εἶναι πειστικὴ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Σωκράτους ὡς ἀτόμου θεολήπτου, ἂν μὴ δαιμονοπλήκτου, ὅπως ὁ Πυθαγόρας, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ βραδύτερον ὁ Ἀπολλώνιος Τυανεύς. Ἡ ἀπόφασις τοῦ φιλοσόφου νὰ προτιμήσῃ τὸν θάνατον ἀντὶ νὰ ἀπειθήσῃ εἰς τὸν θεὸν φαίνεται ἀπίθανος, διότι τοιοῦτου βαθμοῦ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἦτο ξένος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἐπίκτητος ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι ἂν πράγματι ὁ Σωκράτης ἐπεθύμει τὸν θάνατον, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναμείνῃ τὸν σταυρόν του καὶ οὐχὶ ἀσκόπως νὰ ἐξερεθίσῃ τοὺς δικαστάς⁷. Μεταξὺ τῶν ἀπιθάνων σημείων εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀποδίδει τὴν διωξίν του εἰς τὴν πρὸ 25ετίας ἀναβιβασθεῖσαν κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους αἱ Νεφέλαι. Πιθανώτατα ὅμως αὕτη εἶχε πρὸ πολλοῦ λησμονηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ, δεδομένου μάλιστα καὶ τῆς ἀποτυχίας τῆς. Ὁ Σωκράτης προβάλλει ἐπίσης τὸ σοφιστικὸν ἐπιχείρημα ὅτι δὲν εἶχε μαθητάς, ἐφ' ὅσον δὲν ἐλάμβανε παρ' αὐτῶν διδασκτρα⁸. Καθιστὰ γνωστὸν κατόπιν εἰς τοὺς δικαστάς, ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἵκετεύσῃ μετὰ δακρύων, οὔτε θὰ παρουσιάσῃ τὰ ἀνήλικα τέκνα του (τῶν ὁποίων ὅμως ἀναφέ-

1. H. Drexler, Emer. 29, 177, 1961.

2. Ξεν. Ἀπολ. 14.

3. Πλούτ. Κωλ. 17, 1116ζ.

4. Ἀθῆν. 5, 60, 218ζ καὶ 219α.

5. M. Schanz, ὡς ἀνω., J. Geffcken, Gr. Lit. Gesch. 2, 1934., K. Joel, Gesch. Gr. Philos. 1921., W. Nestle, Socr. Delphi, Gr. St. 1948.

6. Λιβ. Ἀπολ. 101.

7. Ἀρριαν. Ἐπικτ. Διατρ. 2, 2, 18-20.

8. Πλάτ. Ἀπολ. 31β, 33αβ.

ρει τὰς ἡλικίας), οὐδὲ θὰ δεχθῇ τὰς συνηγορίας τῶν φίλων του, διότι τὸ θεωρεῖ ὑποτιμητικὸν διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἐξ ἄλλου δὲ μισεῖ πᾶσαν πονηρίαν¹. Ἀλλὰ πῶς εἶναι ποτὲ δυνατόν νά χαρακτηρισθοῦν ὡς πονηρίαί ἡ συνηγορία ἢ αἱ μαρτυρίαὶ περὶ τῆς ἀθωότητος ἐνὸς ἀπολογουμένου;

Ἀλλὰ καὶ ἡ διεξαγωγή τῆς δίκης, καθ'ὃν τρόπον περιγράφεται, παρουσιάζει πολλὰ ἀπίθανα σημεῖα. Ὡς λ.χ. τὸ ἀναφερόμενον, ὅτι δὲν ἐγένοντο καταθέσεις μαρτύρων. Ἐν τούτοις, ἐκ τῶν σωζομένων δικανικῶν λόγων προκύπτει, ὅτι ἡ ἐξετάσις τῶν μαρτύρων τῆς ὑπερασπίσεως ἐγίνετο διαρκούσης τῆς ἀπολογίας, διακοπτομένης ἐκάστοτε πρὸς λήψιν αὐτῶν. Ἡ παράλειψις συνεπῶς τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐγένετο ἐκτροπὴ ἐκ τῆς συνήθους διαδικασίας. Σημειωτέον δέ, ὅτι κατὰ τὴν Ἀπολογίαν τοῦ Ξενοφῶντος, ἐγένοντο ὄχι μόνον μαρτυρικαὶ καταθέσεις, ἀλλὰ καὶ συνηγορίαί². Ὁ δεῦτερος λόγος τοῦ Σωκράτους, τὸν ὁποῖον φέρεται ἐκφωνήσας κατὰ τὴν ἀντιτίμησιν, εἶναι ὡς ἐλέχθη ἐκτὸς πραγματικότητος. Διότι τὸ παρεχόμενον τότε εἰς τὸν ἀπολογούμενον διάστημα ἦτο βραχὺ, ὀλίγα λεπτὰ (1,1/2 χοῦς)³. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Σωκράτης προβαίνει εἰς τὰς ἐξῆς ἀπιθάνους δηλώσεις. Ἐκφράζει ἐν πρώτοις τὴν ἐκπληξίν του διότι ἐκρίθη ἔνοχος διὰ μιᾶς τόσον μικρᾶς πλειοψηφίας, ἐνῶ τὴν ἐνέμενε πολὺ μεγαλυτέραν⁴. Τοῦτο ὅμως εἶναι μία βαρεῖα κατηγορία ἐναντίον τῶν δικαστῶν ἐπὶ προκαταλήψει. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ὁμῶς δηλώσεως ἀποκλείει ὀριστικῶς πλέον καὶ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἐπίδειξιν ἐπιεικειᾶς τινὸς κατὰ τὴν δευτέραν ψηφοφορίαν πρὸς καθορισμὸν τοῦ μέτρου τῆς ποινῆς. Προκλητικώτατα δὲ προσθέτει, ὅτι ἀντὶ νά τὸν καταδικάσουν, θὰ ὤφειλε νά τὸν τιμῇσιν διὰ παροχῆς δωρεᾶν σιτίσεως ἐν τῷ Πρυτανείῳ⁵. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἡ πόλις ἐτίμα τότε τοὺς ὀλυμπιονίκας. Ἦτοι ὁ φιλόσοφος ἔκρινε τὰς πρὸς τὴν πόλιν ὑπηρεσίας του ὡς σπουδαιότερας τῆς δόξης τὴν ὁποίαν ἀπελάμβανεν αὐτὴ ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ νικῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Σωκράτης ἀποκρούει τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν φυλάκισιν⁶. Ὡς γνωρίζομεν ὁμῶς, ἡ φυλάκισις δὲν ἐπεβάλλετο τότε ἐν εἴδει ποινῆς ἢ πρὸς σωφρονισμὸν, ἀλλὰ μόνον ὡς προσωποκράτησις διὰ χρῆν ἢ πρὸς πρόληψιν φυγοδικίας εἰς τινα σοβαρὰ ἀδικήματα, ὡς τῆς προδοσίας⁷. Ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ σωφρονισμοῦ πρῶτος, ὡς φαίνε-

1. Πλάτ. Ἀπολ. 39α., Γοργ. 521γδ.

2. Ξεν. Ἀπολ. 22, 24.

3. Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 69, 2., Πολιτ., 1268α6., F. Hommel, *Heliaia*, Phil. Suppl. 19, 2, 1927., K. Latte, RE. PW. Suppl. 7, 1599, 1940., A.R. Harrison, *Law Athens* 1971.

4. Πλάτ., Ἀπολ. 36α.

5. Πλάτ. Ἀπολ. 36δ.

6. Πλάτ. Ἀπολ. 37γδ.

7. K. Latte, *Herm* 66, 30 καὶ 129, 1957.

ται, τὴν προτείνει ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους¹. Ὁ Σωκράτης κατὰ συγκατάβασιν μόνον δέχεται νὰ καταβάλῃ τὸ εὐτελὲς πρόστιμον τῆς μιᾶς μνᾶς ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν τοῦ τετάρτου αὐτῆς (περίπου 5000-20000 σημεριναὶ δραχμαί, δεδομένου ὅτι τὰ ἡμερήσια ἔξοδα τετραμελοῦς οἰκογενείας ἀνῆρχοντο εἰς 1 1/2 δραχμὴν)². Πιθανῶς πρὸς διόρθωσιν τῆς κακῆς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν ἡ εὐτέλεια τοῦ προστίμου, ὁ Σωκράτης προσθέτει, ὅτι οἱ παρόντες φίλοι του ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἐγγυηθοῦν τὴν καταβολὴν 30 μνῶν³. Μετὰ τὴν δευτέραν τελεσίδικον ψηφοφορίαν, ὁ Σωκράτης λαμβάνει τὸν λόγον διὰ τρίτην φοράν, συνεδριάζοντος προφανῶς τοῦ δικαστηρίου, διότι ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς καταδικάσαντας καὶ τοὺς ἠθώσαντας αὐτὸν δικαστάς. Ἐν τούτοις, ὡς ρητῶς βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν ἐπετρέπετο πλέον εἰς τοὺς ἀντιδίκους νὰ ὁμιλήσουν μετὰ τὴν τελικὴν ἀπόφασιν⁴. Τὸ ὅτι δὲ ὁ λόγος οὗτος εἶναι ὑποβολιμαῖος ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου του. Διότι ὁ Σωκράτης ἀποκαλεῖ ἐν αὐτῷ τοὺς δικάσαντας δικαστάς ὡς τοὺς δολοφόνους ἐνὸς σοφοῦ⁵. Τοιαύτη ἐπὶ κρίσις τῶν δικαστῶν ὑπὸ κατηγορουμένου, κατὰ τὸν W. Schmid, εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα τὸ ὁποῖον περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος⁶. Πράγματι δὲ ἀποτελεῖ μίαν ἀνεπίτρεπτον ἀσέβειαν καὶ περιφρόνησιν τοῦ δικαστηρίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξις ὑπὸ τοῦ Σωκράτους τῆς ὀρφικῆς ἐσχατολογίας εἰς τοὺς δικαστάς φαίνεται ἄτοπος.

Πλεῖστα ἐπίσης ἐρωτήματα προκαλοῦνται καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διεξαγωγῆς τῆς ψηφοφορίας. Κατὰ τὴν προκριματικὴν τοιαύτην ὁ Σωκράτης ἐκρίθη ἔνοχος διὰ 280 ψήφων ἐπὶ συνόλου 501. Τοῦτο δὲ προκύπτει ἐκ τῆς δηλώσεως τοῦ φιλοσόφου, ὅτι θὰ ἦθω οὗτο «εἰ τριάκοντα μόναι μετέπεσον τῶν ψήφων»⁷. Διότι μόνον ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὰς 280 καταδικαστικὰς ψήφους τὰς 30 θὰ ἀπομείνουν 250, ὅποτε θὰ ὑπολειφθοῦν τῆς πλειονοψηφίας δι' ἣν ἀπαιτοῦνται 251. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν G. Grote καὶ W. Nestle, αἱ καταδικαστικαὶ ψῆφοι ἀνῆρχοντο μόνον εἰς 276 ἢ 265, ἀλλ' ὡς νομίζομεν οὗτοι πλανῶνται⁸. Δυσχερείας ἐπίσης προκαλεῖ ἡ ἐναρμόνισις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ψήφων τοὺς ὁποίους παρέχει ὁ Διογ. Λαέρτιος μετὰ τῶν πλατωνικῶν ὑπολογισμῶν⁹. Διότι ὁ δοξογράφος λέ-

1. Πλάτ. Νόμ. 10, 908a-ε., E. A. Wyller, Herm. 85, 292, 1957.

2. Διογ. Λαέρτ. 2, 41.

3. Πλάτ. Ἀπολ. 38β.

4. Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 67, 3.

5. Πλάτ. Ἀπολ. 38γ.

6. W. Schmid, ὡς ἄνω.

7. Πλάτ. Ἀπολ. 36α.

8. G. Grote, Hist. Gr. 1888., W. Nestle, Reallex. Alt. Chr. 2, 1, 735, 1950.

9. Διογ. Λαέρτ. 2, 42.

γει, «κατεδικάσθη 281 πλείοσι ψήφοις τῶν ἀπολουουσῶν». Τὴν δυσκολίαν δημιουργεῖ ἡ παρουσία τοῦ, πλείοσι. Διότι ἂν τὸ ἐρμηνεύσωμεν κατὰ γράμμα, τότε ὁ Σωκράτης ἐκηρύχθη ἔνοχος διὰ 391 ψήφων (ἦτοι αἱ 281 πλείονες σὺν 110, τὸ ἥμισυ τῶν ἀπομενουσῶν 220). Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ζήτημα, ἀπέδωσαν τὴν προκύπτουσαν διαφορὰν εἰς ἀλλοίωσιν τοῦ κειμένου τοῦ δοξογράφου¹. Διὰ τοῦτο καὶ προέβησαν εἰς διαφορὰς διορθώσεις αὐτοῦ πρὸς ἐναρμόνισιν μετὰ τοῦ Πλάτωνος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀγνοηθῇ καὶ ἡ δυνατότης, ὅτι ὁ δοξογράφος ἀκολουθεῖ ἄλλην τινὰ πηγὴν, ἴσως ἀνατρέχουσαν εἰς τοὺς πρώτους σωκρατικούς. Διὰ τοῦτο, ὡς νομίζομεν, δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν ἀσυζητητὶ τὴν μαρτυρίαν του. Κατὰ τὸν δοξογράφον, ἡ συνεχιζομένη **προκλητικότης** τοῦ φιλοσόφου ἠῤῥησε τὸν ἀριθμὸν τῶν καταδικαστικῶν ψήφων κατὰ 80 ἐν τῇ δευτέρᾳ ψηφοφορίᾳ². Ἐπομένως ὁ Σωκράτης κατεδικάσθη εἰς θάνατον, κατὰ μὲν τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Πλάτωνος διὰ 361 ψήφων, κατὰ δὲ ἐκεῖνον τοῦ δοξογράφου διὰ 471(!). Περιέργως ὅμως οὔτε ὁ Πλάτων, οὔτε ἄλλος τις τῶν σωκρατικῶν ἀναφέρουν τί τὸ σχετικὸν μὲ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας τοῦ φιλοσόφου, ἐκτὸς ἴσως μιᾶς νύξεως εἰς τὸν Κρίτωνα³. Ἡ δήμευσις ὅμως ἦτο τὸ φυσικὸν ἐπακόλουθον τῆς εἰς θάνατον καταδίκης ἐπὶ ἀσεβείᾳ⁴. Οὕτω λ.χ. γνωρίζομεν σήμερον ὅτι ἐδμεύθη ἡ περιουσία τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Φαίδρου μετὰ τὴν καταδίκην του ἀπ'ἀσεβείας, διότι διεκωμώδησε τὰ Μυστήρια⁵.

Ὡς νομίζομεν, παρέλκει ἡ ἐξαγωγή ἐνὸς τελικοῦ συμπεράσματος, διότι τοῦτο διὰ πάντα ἀνεπηρέαστον θὰ εἶναι προφανές. Βεβαίως δὲν θὰ μεταπεισῶμεν τοὺς δογματικῶς πιστεύοντας εἰς τὸ ἀλάθητον τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠκούσθησαν πλείσται ἀντιρρήσεις ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Συνεπῶς ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν (μὲ ἐπουσιώδεις τινὰς τροποποιήσεις) τὸ συμπέρασμα τοῦ Διονυσίου Ἀλικαρνασέως καὶ τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου. «Σωκράτους μὲν ἀπολογία δικαστηρίου ἢ ἀγορᾶς οὐδὲ θύρας ἰδοῦσα, οὐ γὰρ εἶπε τούτους τοὺς λόγους Σωκράτης αὐτός, Πλάτων δὲ ὁμότιμος εἶρηκεν ὡς ἐκεῖνῳ προσήκοντα».

1. E. Zeller, *Philos. Gr.* 1922., J. H. Lipsius, *Att. Proz.* 1883-7., M. Schanz, ὡς ἄνω., U. Wilamowitz, *Plato* 2, 1919., A. Croiset, ὡς ἄνω.

2. Διογ. Λαέρτ. 2, 42.

3. Πλάτ. Κρίτ. 46.

4. Ξεν. Ἑλλην. 1, 7, 22., Δημ. 23, 62., K. Latte, *RE. PW.* ὡς ἄνω.

5. E. D. Meritt, *Hesp.* 8, 73, 1939., *IG.* 1, 2, 305, 10.